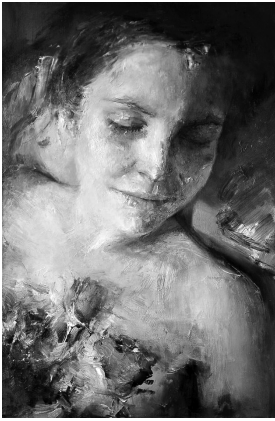

OBORNI TERÉZ

„IGAZ SZERELMESED, GABRIEL”

Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története

■ „Történelmet írni rendkívül nehéz, mert a történelmi alakra ráarakódik a múlt töméntelen salakja s a vélemények kikristályosodott törmeléke”¹ – Móricz Zsigmond éppen az Erdély-trilógia írásakor vetette papírra e sorokat. Móricz Bethlen Gábor és hitvese, Károlyi Zsuzsanna kapcsolatának rekonstruálását jórészt forrásokra alapozta, és bár a fejedelemasszonyt jószívű, őszinte, tiszta lelkű asszonynak ábrázolta, az összkép talán túlzottan is a szenvedő, visszahúzódnó, a közügyek és a politika iránt érdektelen, sőt megkockáztatom, enervált hölgyre emlékeztet. A legtöbb Zsuzsannáról szót ejtő (történet)író is szigorú vallásosságát, mélabús természetét és visszafogottságát hangsúlyozta. Bethlen életvidám, ambiciózus és harcias természetéhez kevésbé illőnek tűnnek ezek a tulajdonságok. S hogy kettejük viszonya milyen lehetett? Levelezésük nyomán, amelynek egy része egyébként már Móricz idejében publikált volt, így az író nyilván olvasta is, Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna kapcsolatáról ki-ki megalkothatja saját szubjektív benyomását.

A szerelemről a 17. századi társadalomban élő elképzelés az előző század szabadossággal telt világához képest megváltozott, az érzést ebben az évszázadban szorosabban kapcsolták össze a házassággal, ha úgy tetszik „divatba jött” a házastársak közötti szerelem. A házastársak egymás iránti érzéseinek kifejezése a magánlevelezésben is egyre gyakoribbá vált, így nemesi-főnemesi körök asszonyai sem ódzkod-

tak érzelmeik kinyilvánításától. Számos gyönyörű levélváltás maradt fenn házastársaktól, ám roppant nehéz arra nézve faggatni ezeket a történeti forrásokat, hogy vajon íróik valós érzelmeikről írtak-e, vagy színleltek, valamilyen maguk által is elfogadott társadalmi norma súlya alatt, vagy valamely remélt előny érdekében. A szerelem és a házasságok kora újkori történetével foglalkozó Péter Katalin egy helyütt azt fogalmazta meg, hogy bizony igen nehéz a kései olvasónak megtudni az igazat két ember kapcsolatáról, és nem szerencsés kívülről törtenésznek a régieknél szerelmet diagnosztizálnia pusztán a fennmaradt írások és azokon alapuló spekulációk alapján.²

A házasság

■ A történeti irodalom úgy tartja számon, hogy Bethlen Gábor és Zsuzsanna kapcsolatát Bocskai István nemcsak támogatta, de a fiatalok az ő révén ismerkedtek össze. Mindketten árvák voltak már kisgyermekkoruk óta, talán felötlött Bocskaiiban, hogy emiatt is megérthetik majd egymást házastársakként... nem tudni. Az azonban bizonyos, hogy a fejedelem az esküvőjükön is jelen volt, 1605 augusztusában, Szatmáron, bár ezt az alkalmat kisebb kellemetlenség előzte meg. A menyegzőre először kitűzött időpontra – április 24-ére – ugyanis Bethlen Gábor betegsége és katonai kötelezettségei miatt nem tudott megérkezni Nagykárolyba.³ Távolaradása kínos lehetett a családnak és a leánynak is, eléggé fel is bosszanthatta Zsuzsanna rokonságát, majdnem kútba esett a házasság.

Az esztendő márciusában viszont Bethlen még lelkesen szervezte Szent György-napra kitűzött lakodalmát, ekkoriban kelt levelében örömmel taglalta, hogy várhatóan maga Bocskai, sőt Káthay Mihály fejedelmi kancellár és Homonnai Drugeth Bálint is jelen lesz az esküvőn. Mivel Zsuzsanna édesszülei – Károlyi László és Szinyi Klára – már nem éltek, és gyámja, atyai nagybátyja, idősebb Károlyi Mihály is meghalt 1595 körül, így özvegyének, Károlyi Mihályné Perényi Erzsébetnek és az ő fiának, ifjabb Mihálynak vált kötelességévé a leány kiházásítása, lakodalmának megszervezése.⁴ Ifjabb Károlyi Mihály erre nem hajlott valami okból, vagy Bethlen maga határozta el, hogy kiveszi kezükből az esküvő megszervezésének teendőit, nem tudhatni, annyi bizonyos, hogy losonczi Bánffy Péter a menyegzőre ötszáz forintot vett át Bethlen számára a Károlyi családtagoktól, még az esztendő áprilisában.⁵

Az áprilisi esküvő tehát elmaradt, amiért Bethlen május 10-én, Hunyadról írt levelében mentegette magát. A levélből arra következtethetünk, hogy korábban ifjabb Károlyi Mihály és a család közölte vele, hogy mivel nem jelent meg a kitűzött napon, a továbbiakban ne tekintse magát Zsuzsanna jegyesének. Megírta nekik távolaradása okát, egyrészt két hétig súlyos beteg volt, másrészt pedig azért nem tudott Nagykárolyba menni, mert Bocskai bizonyos várak meghódoltatását bízta rá. Szúrósan jegyezte meg, hogy nincs szüksége a lakodalom ottani celebrálására, mert hiszen: „én meg találok az én atyámfiát, [azaz Zsuzsannát] enyém az mind menyegzővel s mind a nélkül...”⁶

Zsuzsanna májusi leveléből azt is megtudjuk, hogy a menyegzőre kijelölt második helyszínt, Szatmárt maga Bocskai választotta.⁷ 1605 októberében immár Bethlen feleségként, Vajdahunyadról keltezett levelében Zsuzsanna kérte unokabátyjától, Mihálytól az édesapja után maradt örökségként még őt illető ruhaneműket és ékszereket, amelyeket feltehetően csak a következő év májusában kapott meg teljes egészében, ekkor tett ugyanis a Károlyiak számára a tartozásuk

alóli felmentésről bevallást a kolozsmonostori konvent előtt.⁸ Majd júliusban, egy kisebb, Károlyi Mihállyal bizonyos lábasjóságok körül kialakult összezördülés után, Bethlen Gábor is megadta a felmentést a családnak.⁹

A házasságuk első esztendeiről Bethlen és felesége személyes érzelmi kapcsolatáról egyelőre nincsenek használható forrásaink, de hogy levelezhettek, az bizonyos, hiszen Zsuzsanna kitűnően tudott írni, és férje sokat volt távol ez idő tájt. Bethlen számára mozgalmas évek következtek, Bocskai majd Rákóczy Zsigmond, végül Báthory Gábor mellett volt része kedvezésben és üldöztetésben egyaránt. Néhány dokumentum említi ezekben az években Zsuzsanna nevét, például Bethlen főbenjáró ítéletét követő törökországi bujdosása idejéről sejtethetjük, hogy igyekezett minden kapcsolatot felhasználni annak érdekében, hogy a fejedelmi kegyelmet kieszközölje férje számára.¹⁰ Ismert Bethlen egy 1613. október 17-én – azaz néhány nappal a fejedelemválasztás előtt – Kolozsvárról feleségének írott levele, amelyben Zsuzsannát szerelmes rokonomnak, édes rokonomnak szólította, s hogy Zsuzsanna levelét „örvendetes szívvel vöttem és olvastam, azt neked meg nem írhatom papiroson” – írta feleségének.¹¹ A levélben Zsuzsannát szinte politikai követségre kérte: menjen el Sennyeynével Dóczy András felső-magyarországi főkapitányhoz, és erősítse meg korábbi, arra vonatkozó kérését, hogy a királyság hadai ne támadják meg Erdélyt Báthory Gábor kiűzetése miatt, mert akárhogy is lesz a fejedelemválasztás, Erdély a továbbiakban is hűséget tart a királyhoz és a királysághoz. Bethlen így írt: „édes szívem és szóval is kérjed ő kegyelmét, írjon császár urunknak és palatinus uramnak is, afféle szándékjoknak hagyjanak békét, mert bizony elvesztik Erdélyt is abból Magyarországot is”, ha megtámadják. Kérte, hogy feltétlenül tudósítsa „odakintről”, azaz Szatmárról, ahol Zsuzsanna éppen tartózkodott, hogy vajon a magyar király küld-e hadakat Erdélyre vagy sem. Zsuzsannának főképp Dóczytól kellett erről híreket szereznie.

De hagyjuk is ennyiben a közügyeket, ugyanebben a levélben ilyen kedves szavakkal ekként búcsúzott feleségétől: „Felette igen kérlek szerelmes szívem, nekem mindjárt írass választ minden állapotodrúl; hallhassak bizonyos hírt felőled és ha költséged szükség, azt is ird meg, hadd küldhessek.” Az erdélyi rendek pár nap múlva, 1613. október 23-án Bethlen Gábort fejedelemmé választották.

Zsuzsanna fejedelemasszony

■ Károlyi Zsuzsanna csak a választás után három héttel, november 15-én – éppen férje születésnapján – érkezett meg Kolozsvárra.¹² Az ő életében is nagy változást jelenthetett a fejedelemasszonyság. Principissa lett, ahogyan a korabeli latin nyelvű forrásokban nevezték. A fejedelemasszonyi rang és jogkör az erdélyi jogrendben nem volt különösképpen körülírva, szabályozva.¹³ Minden fejedelem és asszonya a maguk elképzelése és a kettejük közötti személyes kapcsolat alapján alakította ki azokat a kereteket, feladatköröket, életvitelbeli körülményeket, amelyekkel az egyes fejedelmi feleségek rendelkeztek. A klasszikus fejedelemasszony első mintaképe bizonyosan Károlyi Zsuzsanna volt, aki férje számára az uralkodásban is segítőtársként, jószághormányszási, udvartartási ügyekben helyetteseként járt el, és aki esetenként bármilyen más, akár politikai természetű megbízatást is el tudott látni. Zsuzsanna mindezekon túl, Bethlen hadjáratai alatt pénzt, ellátmányt, lovakat, egyéb utánpótlást küldött számára, sőt a fejedelem egy alább még idézendő levelében pedig egy alkalommal egyszerűen csak azt írta feleségének, hogy szerezzen pénzt, mert fogytán van.

Zsuzsanna régi életrajzírója, Bodrogi János, aki a nagyenyedi kollégium tanáraként írta meg rövid művét 1899-ben, hangsúlyozta, hogy Bethlen számottevő birtokadománnyal ajándékozta meg feleségét. Kiemelte, hogy az adománylevelek arengáiban ódai magasságokba emelte Zsuzsanna érdemeit. A szerző azonban túlzott jelentőséget tulajdonított ezeknek a szövegeknek, amelyek valójában az akkoriban keletkezett adománylevelekben igen gyakori, általánosnak mondható formulák és megfogalmazások voltak. Közülük mégis egyet emelnék ki: az Enyedet és Miriszlót Zsuzsannának adományozó oklevélben, nyilvánvalóan a fejedelem intenciói alapján, a nevében kiadott oklevélben e sorokat jegyezte le a kancelláriai deák: „gyenge nő létére is a szerencsének úgy kedvező, mint kedvezőtlen fordulatai alkalmával azon igyekezett, hogy uralmam sikere és méltósága meglegyen”.¹⁴

Ez egész biztosan igaz lehetett már arra az időszakra is, amikor Zsuzsanna a fejedelemasszonyi méltóságot töltötte be. A számára adott birtokadományok között említsük meg Dévát és a hozzá tartozó uradalmat, Alsó- és Felső-Porumbákot, és számos Fehér megyei helységet, amelyek jelentős bevételt hoztak a fejedelemasszony számára. A jövedelmekből az őt szolgáló személyzetet és testőrséget fizethették, tudjuk ugyanis, hogy 1621-ben Kassán már mintegy százfőnyi testőrség állt rendelkezésére.¹⁵ Ebből arra is következtethetünk, hogy a fejedelemasszonynak a gyulafehérvári udvarban is lehetett külön testőrgárdája, sőt olyan személyes szolgálói, udvartartási köre, amelynek feltáráásával egyelőre még adós a történettudomány. Bethlen egyik feleségének írott levele arra enged következtetni, hogy Zsuzsannának saját hopmestere, azaz udvarmestere bizonyosan volt.¹⁶

„Édes szerelmes uram”

■ Nem rejtem véka alá, hogy ennyi idő távlatából nem ítélni meg, mennyire volt valódi szerelem a házastársak között, valamilyen benyomásunk azonban kialakulhat a levelek elolvasása nyomán. Péter Katalin egy írásában úgy vélte, Zsuzsanna és Bethlen Gábor között a házastársi szolidaritásnál, megértésnél aligha lehetett több, ugyanis Zsuzsanna meglehetősen visszafogottan, passzívan viselkedett, saját kezdeményezőkézséggel nem rendelkezett. Bethlen pedig nem volt közlékeny férfiember, de becsületesen igyekezett mindenben megfelelni a férji szerep elvárásainak és gondoskodni hitvesének minden igényéről.¹⁷ Lássuk, mit lehet kideríteni a házaspár egyelőre csekély számban ismert, mégis sokatmondó levelezéséből.

Szabó Károly 1879-ben tett közzé kilenc levelet, amelyek akkoriban az Erdélyi Múzeum-Egyesület birtokában voltak. A levelek 1620–21-ben keltek, amikor a fejedelem hadjáratban volt a királyságban, Zsuzsanna pedig részben Kassán tartózkodott. A fejedelemasszony már betegeskedett, mégis aktívnak és lelkesnek mutatkozott mindazokban a tevékenységekben, amelyeket részben férje utasításai róttak rá, részben saját döntéséből folytatott. Zsuzsanna a fejedelem ott-hon hagyott helyettesének tűnt fel ezekben a levelekben. 1620 augusztusában Kassáról sürgetőleg így írt férjének, amikor egy bizonyos ügyben intézkedni kívánt, és a fejedelem döntését kérte: „édes szerelmes uram... Kegyelmedet kérem én édes uram, hogy kegyelmed ezekre énnékem írjon sietséggel választ, mert ez dolog késedelmet nem kíván.” Ugyanezen levelében írta férjének, hogy kőművekkel alkudozott az ungvári vár falainak építéséről, és mint írta: „én nem tar-

tom drágának száz öl kőfalt fl.80” – azaz nyolcvan forintért.¹⁸ Kérdezte, hogy mikor menjen fel férjéhez Nagyszombatba, vinné a varróasszonyát is, mert egy supellátot akar varratni, az összecsomagolandó ruháinak számát már feljegyezte. A fejedelemasszony egyébként hamarosan csatlakozott is urához, és Pozsonyban, Nagyszombatban és másutt is, sok fogadáson építette kapcsolataikat, és viselhetette fejedelmi ruhatára számos kivételesen elegáns darabját.

Zsuzsanna betegsége 1619 tavaszán kezdődött, a szörnyű tünetekről Bethlen ekképpen számolt be ifjabb Károlyi Mihálynak: „miheltött [evett] akármly keveset, azontól tüzess gyuladás borította el eövigh, mint a veres bársony, [...] azontól oly rettenetes és szenvedhetetlen szívdobogás, szív fájás jött reá, és fuladás, hogy néha egy s néha két óráig sem szólhatott egyetis, hanem mint egy halh eleven, úgy feküth [...] ennek soha semmi doctorok, orvosok nem resistálhattak, hanem egy reggel hat órakor szintén ökredezni kezdett, én magam futottam oda fejét tartani... azután megkönnyebbedett vala, de ismét egy hét múlva annál nehezebben kezdett vala lenni...”¹⁹ Kisvártatva jött az udvarhoz egy szegény füvesember, aki gyógyfüvekből fürdőt készített neki, amitől jobban lett, tűrhető állapotba került, de nem gyógyult meg teljesen.

Zsuzsanna betegsége ellenére utazott, intézkedett, ha szükség volt rá. Férjéhez 1620 júliusában, Rimaszombatból írott levelében ijedten tudatja vele, hogy bizonyos reá bízott komolyabb tartalmú levelet magával vitt véletlenül, de gyorsan visszaküldte azokat.²⁰ 1620 júliusában, már Kassáról tájékoztatta férjét az ottani állapotokról, panaszolva, hogy az építkezés nem halad, mert a városban nincsen egy szál fa, egy csepp mész sem, de ha Bethlen is úgy akarja, máris rendelkezik felőle. Örömmel és készségesen írta, hogy jó egészségnek örvend: „ide haza mi szorgalmatos gondot viselünk édes szerelmes uram, csak hogy Kegyelmed ne felejtkezzék el róllunk.”²¹ 1620. július 29-én a Kassára magával hozott ezüsttálakról írt férjének. A levélből megtudjuk, hogy a fejedelem két évvel korábban, Kolozsvárott 30 ezüstitányért csináltatott feleségének, és abból egy elveszett, amikor Thurzó György nádor özvegyét, Czobor Erzsébetet megvendégelték Besztercén – de ami ennél a ténynél fontosabb, és Zsuzsanna finom viselkedésére utal, hogy mint írta, ezt akkor nem merte megmondani férjének, „látván kegyelmednek sok busulását”.²² Sürgetve kérdezte Bethlent, mikor jön haza Kassára, mikorra várhatja, mert „szívem szerint konyhamester lennék akkor a kegyelmed hazajövetelekor”.²³ Egy héttel későbbi, augusztusi levelében az ungvári vár körüli állapotokról tájékoztatta a fejedelmet, és arra kérte, hogy adjon számára valamiféle felhatalmazó levelet, „egy pecsétes instructiót”, hogy akinek parancsol, az utasítását elfogadja.²⁴ Megtudjuk azt is, hogy a levélváltás meglehetősen gyakori lehetett a házastársak között, ekkoriban említette Zsuzsanna, hogy heti hat alkalommal is írt férjének.

„Szerelmes édes szívem”

■ Bethlen Gábor sem fukarkodott Zsuzsanna iránti érzelmei kimutatásával, szerelmes szívemnek, édes asszonkámnak, édes Susának szólította leveleiben. Zsuzsanna 1619 legvégén érkezett Gyulafehérvárról Váradon át Kassára, így közelebb volt a Felvidéken hadakozó férjéhez. Bethlen feleségéhez ekkoriban írott leveleiben mindig beszámolt – meglepően részletesen – az éppen aktuális hadieseményekről, követek, futárok érkezéséről, politikai helyzetről, a hadak és a soron lévő traktátusok állapotáról. Mintha csak legjobb barátjának írta volna, oly

nyíltság és szeretetteljes hangvétel nyilatkozott meg a fejedelem soraiban, még akkor is, amikor katonái hogylétét ecsetelte. 1621 januárjában Nagyszombatból írt: „Azért szerelmes aszszonkám ne gondolkodjál [azaz aggódjál] mi felőlünk, mert az úristen velünk vagyon, és gondot visel ő felsége reánk... írass édes szívem egésséged felől, mert hétfőn estve hozák leveledet, melyben írod az száz meggyógyulását és egésségre való fordulását, kin az úristennek hálát adtam, és bizony igen örülök rajta. Adja az úristen, láthassuk egymást jó egésségben.”²⁵ Feleségét arra is figyelmeztette, hogy Kassán tartózkodva mire, illetve kikre vigyáztasson, ugyanezen leveléhez csatolva elküldte neki a császárral kötendő megállapodás tervezetét, amelyet kancellárja hozott meg, kérte, hogy Kassán néhány ott lévő fontos emberrel olvastassa el, de igen ügyeljenek a tartalom jó megértésére. Április végén a fejedelem Losonc közelében kapta kézhez felesége levelét, amelyre írt válaszában Zsuzsanna betegségén mélyen megrendülve írta: „ha lehetne egy részét magamra venném nyavalyádnak”. Ugyanezen levelében így búcsúzott: „magam semmit sem akarok kérni édes szívem, mert ha lehetne, szárnyon repülnék hozzád”.²⁶

Zsuzsanna betegsége 1621 nyarán elhatalmasodott, amit a fejedelem nagy fájdalommal vett hírül: „Az nagy hatalmas de nagy kegyelmű úristen könyörüljön édes szívem rajtad, és adja meg elébbeni jó egésségedet, hogy az én sok fáradságim után nyughatnám, élhetnék veled együtt...”²⁷ 1621 júliusában Zsuzsanna már Erdélyben volt, a fejedelem ekként rendelkezett levelezésükről: „Én édes aszszonkám immár tovább tovább menvén, s te is beljebb mégy Érdélben, és ritkábban hallhatunk egymás felől: mindazáltal én ígíretem szerént nem két hétben, hanem minden hétben is, ha kétszer nem, egyszér levelem által, istenegésségemet adván, minden állapotunk felől tudósítlak.”²⁸ Ezután következett a szokásos részletes bethleni haditudósítás. Úgy látszik, a levelezés a fejedelem számára nem volt eléggé intenzív, talán Zsuzsanna megint rosszabb állapotba került, mindenesetre Bethlen augusztus végén kedvesen neheztelő hangon megjegyezte: „Nem kevés panaszom vagyon reád édes asszonkám, hogy nekem ily ritkán íratsz magad felől. Immostan bizonyos postát küldött gubernátorunk hozzám, ki ötöd napra jött ide, s Vinczen voltál, még is nekem semmit nem irattál, én pedig ez óráig minden héten legalább két levelet, de bizony némely héten négyet is irtam és küldtem. Mind is hat leveledet ha vöttem tőled elválásomtól fogva; azért én is ezután oly ritkán fogok írni; ugyan haragszom azért, mostan hogy nem küldtél levelet ettől az postától.”²⁹ Egy szintén júliusban kelt levelében a fejedelem számos elintéznivalót, feladatot rótt feleségére, majd így folytatta: „Szerezz sok pénzt édes szívem és hozz, mert arra volna nagyobb szükségem. Körmöcz-Bányáról hozának 30 ezer frtot igen jókor, mert szinte bele fogyokvala. Áldjon meg az úristen édes szívem. Minapi Tokajból írt leveledre még választ nem írhattam, de el nem felejttem...”³⁰

Zsuzsanna állapota hol javult, hol rosszabbodott, sok gondterhes percer okozhatott a hadjáratban lévő fejedelemnek. Az esztendő augusztusában aggodalmasan írta: „Felette igen kérlek édes szívem, nekem irass magad betegeskedésed és minden állapotodról, viselj gondot magadra, és ha orvost találsz, gyógyítsad magadat, én édes asszonkám, talám az úristen könyörül rajtad.”³¹ Meghagyta feleségének, hogy szerezzen a majorságokból minél több pénzt, mert nála már fogytán van, és szigorúan gondot viseljen az uradalmi tisztartókra. Kérte, hogy küldjön kenyérsütőt, felügyelje a fehérvári, kisaludi kerteket, Fogarasról zabot és lisztet vitessen Jászvásárra, ahol azt pénzzé tehetik, és Radnóra is menjen el, ott

is tegyen rendbe mindent, „mert az lehetne legkedvesb lakó helyünk még, ha élhetnénk”. Meghagyta neki, hogy Szent Mihály-napra jöjjön ki Váradra, ha tud, de legyen úgy, ahogy a fejedelemasszony akarja.

Szeptemberben Zsuzsanna valamelyest jobban érezte magát, erről tudósította Bethlent, aki igen megörvendett a jó hírnek: „Leveledet gubernátor uram postája meghozta édes szívem, melyből értvén naponként való gyógyulásodat, az úristennek én azért nem tudok elegendő hálákat adni; ő felsége tekintsen kegyelmesen reánk, és adja meg elébbeni jó egészségedet édes asszonkám.”³² Bethlen ismét ellátta feladatokkal hitvesét. A lelkére kötötte, hogy a kénese (higany) bányákat szorgalmasan üzemeltesse, mert olyan nagy a kereslet, hogyha ezer mázsát tudnának Erdélyben termelni, azt is el tudná adni, igen jó, 220 forintos áron, de a rezet, viaszt, ökörbőröket is remekül el lehet adni. A hadjárat közepette még arra is volt gondja, hogy feleségének ajándékról gondoskodjon: „Szűnyog Gáspár megjöve Velenczéből; oly vég vont aranyat hoztak, kinél szebbet soha nem láttál, fekete vont arany, felemelt virágú, de az virága varrott, töltött.”³³ Az esztendő októberében ismét így kedveskedett feleségének: „Édes Suskám, én te számodra oly fő varrót fogadtam, egy fő mestert férfiat, a ki bársonyon, atlaczokon szokott drága varrásokat varrani, kinél jobbat Németországban sem tartanak; ugyan azon tar bársonyokat, atlaczokat oly szépen tud metélni virágokra, hogy jobb nem lehet.”³⁴ A fejedelem a legtöbbször így módon írta alá feleségének írott leveleit: igaz szerelmesed, G., Gábiel, igaz szerelmesed...

1621 októberében Zsuzsanna rosszabbul lett, a fejedelem egyszerre aggódott, félt, és tehetetlenségében dühödten kereste az okokat felesége betegségére, kétségbeesve írta: „Szerelmes asszonkám áldjon meg az úristen. Leveleimet immár az postára hogy akarom adni édes szívem, érkezék egy Rác nevű katona leveleddel, melyet megolvastván és újulását nyavalyádnak abból értvén, úgy búsulok rajta, hogy én azt bizony meg sem írhatom...”³⁵ Kérte, gyógyíttassa magát, mindenféle módon, ahogy csak tudja. Rontásnak, egy bizonyos gonosz nőszemély – Báthory Anna – jelenlétének is tulajdonította felesége betegségét. Kérte, hogy a fejedelemasszony udvarmestere által parancsolja meg a jogügyigazgatónak, intézzék a pert úgy, ahogyan korábban meghagyta.³⁶

Zsuzsanna – a választott király felesége

■ Bethlent 1620 augusztusában a beszercebányai országgyűlés magyar királlyá választotta, felesége is azonnal elkezdte viselni a választott királyné címet. Zsuzsanna minden bizonnyal kedvelte az előkelő környezetet, amelyet már erdélyi fejedelemisszonya idejében megkapott, az elegáns ruhákat, ékszereket és egyéb luxuscikkeket, amelyekkel férje minden kétséget kizáróan elhalmozta. A fejedelem fennmaradt bevásárlási listáiból az derül ki, hogy bár kifejezetten a fejedelemisszony által elrendelt vásárlást csak egy alkalommal – 1620. július 28-i keltezésel – jegyezték fel, a külföldi városokban beszerzett árucikkek egy része olyan asszonyi luxusholmi volt, ami leginkább Zsuzsanna szükségleteit elégíthette ki, neki akart kedvében járni a fejedelem.³⁷ 1615-ben például asszonynak való kesztyűt, selymes harisnyát, aranyas harisnyát, hajtekerőt, velencei bársonyokat, arany rózsákhoz gyémántokat vásároltatott.³⁸ A nemesfém használati tárgyak és ékszerek, gyöngyök mellett rendszeresen hozatott külföldről különféle édességeket, mazsolát, citromot, narancsot és „pézsmás confectumokat”, birsalma liktáriumot, pomagránátot, gesztenyét, mandulát, tengeri halakat, osztrigát.³⁹

Ami Zsuzsanna választott királynéi szerepét, tevékenységét illeti, arra nézve, ha szűken is, de vannak forrásaink. A Szepesi Kamarának Bethlen uralkodása alatt keletkezett iratai nagy részét kiselejtezték. A fennmaradt alig egycsomónyi iratanyag mégis szolgál némi adalékkal, bár Zsuzsanna rendelkezései, kisebb-nagyobb ügyekben megfogalmazott utasításai arányait tekintve csekély számban lelhetők fel benne. 1621 januárjában, immár választott királynéi titulussal, Szabó Bernátnak, saját szabómesterének negyedéves bérét kérte kifizetni a Kamarától.⁴⁰ Ugyancsak januárban ifjabb Bethlen István számára könyvek, papírosok, kalamáris megvételét rendelte el, s azokat Kornis Mihály át is vette, hogy elszállítsa a gyermeknek.⁴¹ Februárban a szamosújvári udvarbírónak rendelt kiadatni 50 mázsa salétromot.⁴² Máskor gyalogosoknak rendelt ki fizetséget a kamarától, mint írta „Uram őkegyelme parancsolatjából”.⁴³ Az esztendő márciusában pénzt küldött férjének Abaffy Miklós által, mivel megtudta ura fogvatartott állapotát.⁴⁴ Elrendelte, hogy a Kamara Nyáry Istvánnak, aki „sok időtül fogván itt, az magunk személye mellett vagyon”, fizesse ki az udvari szolgálat konvenciója szerint járó 178 forintot.⁴⁵ 1621 augusztusában, már Gyulafehérvárról utasította a Szepesi Kamarát, hogy egy bizonyos Radul Lászlót, udvarbíráját férje mellé kellett küldenie, ezért a hosszú útra lássák el társzekérrel és kellő étellel.⁴⁶

A felsorolt példák arra engednek következtetni, hogy Zsuzsanna, ha nagyobb horderejű, politikai jellegű ügyekben nem is intézkedett – bár ilyenre is akad példa –, részben férje kérésére, részben saját indíttatásból, kifizetéseket rendelhetett el, uradalmak és várak tisztségviselőinek parancsolhatott, udvari-gazdálkodási ügyekben rendelkezhetett. Olybá tűnik, hogy igazi társa, kis túlzással élve uralkodótársa lehetett az ő Gábrrieljének. A fejedelemasszony és választott királyné hosszú szenvedés után 1622. május 13-án hunyt el Gyulafehérváron.

Tény, hogy a fentebb bemutatott levelek már Zsuzsanna betegeskedésének idején és nem a házastársak (szerelmesek?) kapcsolatának kezdetén keletkeztek, a féltő szeretet, az aggodalom, a sajnálat, a segíteni akarás, a kedveskedés és együttérzés érzelmi sokszínűsége egyaránt megjelenik soraikban. Amit azonban mindenkifelett hangsúlyoznék, az a bizalom. Érzésem szerint Bethlen Gábor Zsuzsannának mint igaz jó barátjának, bizalmasának, úgy írta leveleit, közösen megélt sorsuk, a gyermekkori árvaság, majd saját gyermekeik elvesztése – három vagy négy gyermeküket, köztük két fiút veszítettek el – is közelebb hozhatta őket egymáshoz. Ha másban nem is lehetünk bizonyosak, leveleikből az egymáshoz való szoros kötődés minden kétséget kizáróan kiderül.

■ JEGYZETEK

1. Móricz Zsigmond: *Bethlen Gábor*. Nyugat 1929. október 1. 19. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2016. október 17.)
2. Péter Katalin: *Házasság a régi Magyarországon 16–17. század*. L'Harmattan, Bp., 2008. 150. (Múltidéző zsebkönyvtár), ld. még Péter Katalin: *Házasság a XVII századi Magyarországon*. In: *Fejezetek a szexualitás történetéből*. Szerk. Oláh Tamás. Gondolat, Bp., 1986. 164–200.
3. *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezí Géresi Kálmán. IV. Oklevelek és levelezések 1600–1700. Franklin-társulat könyvnyomdája, Bp., 1887. 6. (A továbbiakban Károlyi család oklevéltára.)
4. Károlyi Zsuzsanna édesapja, Károlyi László már 1585-ben, majd 1595-ben édesanyja is meghalt. Vö. Bodrogi János: *Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony*. Nagy-Enyed, 1988. 9. Itt jegyzem meg, hogy a Károlyi családban a 17. század elején közel egy időben két Zsuzsanna élt, esetenként össze is keverednek a szakirodalomban. Károlyi László leánya, Zsuzsanna lett Bethlen Gábor felesége; Károlyi Mihály leánya Zsuzsanna 1603–1610 között gimesi Forgách László felesége, majd annak halála után, 1614-től haláláig (1641) Esterházy Pál hitvese volt. Éble Gábor: *A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Bp., 1913. I. tábla. Vö. a *Károlyi család oklevéltára* IV. kötetében közölt dokumentumok.
5. Károlyi család oklevéltára IV. 9.
6. Károlyi család oklevéltára IV. 11–12.

7. Uo. IV. 13.
8. Uo. IV. 22–23.
9. Uo. IV. 28.
10. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. VI. 1608–1614. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA Könyvkiadó hivatala, Bp., 1887. 276. (Magyar Történelmi Emlékek Harmadik osztály Országgyűlési Emlékek/Monumenta Hungariae Historica Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) (A továbbiakban EOE.)
11. EOE VI. 337.
12. EOE VI. 310.
13. Vö. Oborni Teréz: *Principissa*. Fejedelmifeleségek Erdélyben. Rubicon 19. (2008) 4. 70–9.
14. Károlyi család oklevéltára IV. 94. Idézi Bodrogi: i.m. 38–39.
15. Radvánszky Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek*. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888. 214–216.
16. Történelmi Tár 1879. 217. (A továbbiakban TT.)
17. Péter Katalin: *Milyenek voltak az erdélyi fejedelemszonyok?* In: Uő: *Magánélet a régi Magyarországon*. Bp., 2013. 35–49. (Magyar Történelmi Emlékek Értekezések) 39–40.
18. TT 1879. 201–202.
19. Bethlen 1619. május 29-én, Gyulafehérváron kelt levele a Károlyi levéltárban maradt fenn. Idézi Bodrogi: i. m. 40–41.
20. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III. (1864) 195. Idézi Bodrogi i.m. 46.
21. Uo. 197. és Bodrogi: i.m. 47.
22. Uo. 199. és Bodrogi: i.m. 48.
23. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III (1864) 199. Említi Nyáry Pál: *Régi étkek, régi dinom-dánomok*. Magyar Családtörténeti Szemle 162. (1940) 11. 260.
24. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III. (1864) 205–208. Idézi Bodrogi: i.m. 50.
25. TT1879. 202–203.
26. TT 1882. 124.
27. TT 1879. 212.
28. TT 1879 207.
29. TT 1879. 213.
30. TT 1882. 127–128.
31. TT1879. 214.
32. TT 1879. 215.
33. TT 1879. 216–217.
34. TT 1879. 218.
35. TT 1879. 217.
36. Báthory Anna (1594–1636) boszorkánysággal, Károlyi Zsuzsanna megrontásával történt megvádolásáról és elítéléséről, birtokai elkobzásáról számos írás született. Ld. a teljesség igénye nélkül Komáromy András: *A „bűbajos” Báthory Anna*. Századok XXVIII (1894) 298–314; Nagy László: *Erdélyi „boszorkánypercek” a politikai hatalom szolgálatában*. Századok 112 (1978) 6. 1097–1141; Nagy László: *A rossz hírű Báthoryak*. Kossuth, Bp., 1985; Nagy László: *„Sok dolgot próbála Bethlen Gábor...”* In: *Erdélyi boszorkánypercek*. Magvető, Bp., 1981.
37. Radvánszky B.: i.m. 37–38. Idézi Bodrogi: i. m. 36–37.
38. Radvánszky B.: i.m. 7–10.
39. Uo. 12, 15. skk.
40. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma E 270 Bethleniana 1. cs. fol. 24.
41. Uo. fol. 28.
42. Uo. fol. 32.
43. Uo. fol. 47. és 62.
44. Uo. fol. 64.
45. Uo. fol. 68.
46. Uo. fol. 180.